

ALAQ OTLARININ BIOEKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Səadət Qocayeva, Heyran Qədimova

*AR KTN Bitki Mühafizə və Texniki Bitkilər Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Gəncə
heyranq86@gmail.com*

Lazım olmayan yerdə bitmiş hər bir bitki alaqlar adlanır. Alaqlar bir neçə min nümayəndəsi olan böyük bir qrupdur. Alaqlar kənd təsərrüfatı bitkiləri əkinlərinə, təbii biçənəklərə, otlaqlara, meyvə bağlarına, hətta meşələrə də mənfi təsir göstərir. Onları məhv etmək əkinçiliyin ən mühüm məsələlərindən biridir. Çünki yalnız alaqlardan təmizlənmiş tarlalardan yüksək məhsullar götürmək mümkündür. Torpağın strukturunun pozulması mədəni bitkilərin zəifləməsinə səbəb olduğu halda öz davamlılığı ilə fərqlənən alaqlar burada yaxşı inkişaf edir.

Yer kürəsində geniş yayılmış alaqlar əkinçiliyə və heyvandarlığa saysız-hesabsız ziyan vurur. Təxmini hesablamalara görə, alaqların təsiri ilə hər il bütün dünyada itirilən dənin miqdarı 65 milyon tona çatır ki, bu da kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlik və zərərvericilərinin vurduğu ziyandan dəfələrlə artıqdır. Təcrübələrdən alınan bir çox məlumatlar göstərir ki, alaqlar olmayan sahələrdə bütün kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulu çox alaqların basmış sahələrə nisbətən 2-3 dəfə yüksək olur. Alaqlar onlarla eyni inkişaf ritminə malik mədəni bitkilərin əkinlərində yaxşı inkişaf edirlər.

Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən, alaqlar güclü inkişaf edəndə torpaqdan mədəni bitkilərə nisbətən daha çox qida maddələri alırlar. Məsələn, geniş yayılmış çoxillik alaqlar – tarla qanqalı (çəhrayı qanqal) torpağın hər hektarından 138,2 kq azot, 31,0 kq fosfor və 117,0 kq kalium udur, yəni dənli taxıllara nisbətən 2-3 dəfə çox qida maddələri çəkir. Alaqlar torpaqda belə çoxlu miqdarda qida maddələri udaraq, qida ehtiyatını və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsullarını azaldır.

Torpağı qüvvədən salan alaqlardan başqa, mədəni bitkilərin bilavasitə özlərini qüvvədən salan alaqlar da vardır – bunlar parazit (tüfeyli) alaqlardır. Onlar bitkilərin kök və ya gövdələrinə yapışib qida maddələrini sorur, beləliklə, bitki tamamilə məhv olur.

Əkin yerlərini alaqların basmasının əsas mənbəyi torpaqda olan alaqların toxumlarının potensial ehtiyatıdır. Alaqların toxumları vasitəsilə istər ölkə daxilində, istərsə də ölkə xaricinə aparıldıqda da yayılır. Ədəbiyyat məlumatlarına görə, Amerikadan Avropaya 150 növdən çox alaqlar gətirilmişdir.

Alaqların vegetativ çoxalma orqanlarının torpaqda toplaşdığı dərinlik alaqların növlərinin bioloji xüsusiyyətlərindən asılıdır. Ayıqotu, qırxbuğum, boymadərən kimi alaqların kökümsov gövdələri torpaqda dərin-

də olmur, kökündən pöhrə verən alaqların (çöl qanqalı, kəkrə və s.) kökləri isə şum qatından dərinədə olur və onların əsas kökləri bir neçə metr dərinliyə qədər gedə bilər.

Alaqlarla intensiv mübarizə aparmaq üçün onların həyat və inkişaf xüsusiyyətlərini bilmək və ən çox yayılmış alaqları tanımaq lazımdır. Uzun müddət mədəni bitkilər arasında olan alaqlar bir çox morfoloji və bioloji xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər mədəni bitkilərə çox bənzəyir və səpinlərdə tez-tez rast gəlinir. Bu da alaqların yayılmasına səbəb olur. Əksər alaqlar bitkilərini mədəni bitkilərdən fərqləndirən və onlarla mübarizəni çətinləşdirən bir sıra bioloji xüsusiyyətləri vardır. Bu da onların sürətlə inkişaf edib yayılmasına səbəb olur. İnkişafda olan bənzərlik yazlıq bitkilər arasında olan alaqların, payızlıq əkinlərdə isə qışlayan alaqların yayılmasına imkan verir. Alaqların toxumları həmçinin suvarma suları vasitəsilə də yayılır. Alaqların ilə mübarizəni çətinləşdirən xüsusiyyətlərdən biri də onların mədəni bitkilərdən daha tez yetişməsidir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsul yığılı başlandıqda alaqların toxumlarının əksəriyyəti artıq tökülmüş olur. Bu da onların sahədən kənarlaşdırılmasını çətinləşdirir. Sahədə alaqların ən çox yayıldığı yerlər becərilməyən zolaqlar və ya yol kənarlarıdır. Alaqlarla aparılan mübarizənin bir çox çətinlikləri vardır.

Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən, bir bitkinin verdiyi toxumların sayı milyona çatır. Alaqlar mədəni bitkilərə nisbətən daha çox toxum verirlər. Sürünən ayrıqotunun çox yayıldığı sahənin 1 m²-ində 26 min, yəni hektarda 260 milyon cücərti əmələ gətirən tumurcuqların olması müəyyən edilmişdir. Çox bar verməklə yanaşı, mədəni bitkilərin toxumlarından fərqli olaraq, alaqların toxumları öz cücərmə qabiliyyətlərini bir çox illər ərzində saxlaya bilər. Məsələn, bağayarpağı toxumları torpaqda 8 il, tarla xardalının toxumları 10 il, qızıl pəncərə toxumları 40 il ərzində öz cücərmə qabiliyyətini itirmir. Bəzi alaqların toxumları hətta heyvanların mədəsindən keçəndə də öz cücərmə qabiliyyətini saxlayır. Buna görə yaxşı çürüməmiş pəyin də torpağın alaqların basmasının mənbəyi olur.

Toxum vermə qabiliyyətinə görə alaqlar üç qrupa bölünür. Birinci qrupa bir bitkidə 50-600 toxum verən toyuq darısı, yabanı turp, haçaquyruq, yaşıl qıllica, quramit, sürünən qarabaşaq; ikinci qrupa 600-1500 toxum verən çoban çantası, tarla xardal, quş tərəsi, üçüncü qrupa isə 1500-5000 və daha çox toxum verən qızıl pəncərə, unluca, bəngotu və s. daxildir.

Alaqlar bitkiləri öz toxumlarını çox uzaqlara yaymağa malikdir. Məsələn, adi qanqal və zəncirotu toxumları (uçaqanlar) vasitəsilə ana bitkidən on kilometrə uzaqlara yayılır. Alaqların illər ərzində seçilmək yolu ilə öz toxum və meyvələrini həm görünüş, həm də ölçüsünə görə mədəni bitkilərin toxumlarına uyğunlaşdırmışlar; bu isə toxumluq materialını onlardan təmizləməyi çox çətinləşdirir. Məsələn, çovdar, tonqalotu, haçaquyruq, darı, qıllica toxumları, ağ turp və cır xardalın toxumları iriliklərinə görə bir-birinə çox yaxındır. Bundan başqa, bəzi mədəni bitkilərin cücərtilərini də alaqların cücərtilərindən seçmək çox çətinləşdirir.

Alaqlar bitkilərinə qarşı mübarizə tədbirləri:

1. Karantin tədbirləri: Xüsusi xarici və daxili karantin xidmətləri idarələri tərəfindən həyata keçirilir.
2. Aqrotexniki mübarizə: Üzləmə və diskləmə, ikilaylı dərin şum. Səpinqabağı və cərgəaralarının becərilməsi. Növbəli əkin sisteminin həyata keçirilməsi. Alaqların sahədən kənarlaşdırılması.
3. Kimyəvi mübarizə tədbirləri: Kimyəvi tədbirlər iki müxtəlif dövrdə həyata keçirilir. Birinci dərmanlama otlar torpaqdan çıxana qədər, ikinci isə çıxıqdan sonra aparılır. Bu metodla alaqların məhv etmək, onların böyüməsinin qarşısını almaq üçün herbisidlərdən istifadə olunur. Öz təsir mexanizminə görə herbisidlər 2 qrupa bölünür: kontakt və sistem.

Kontakt təsirli herbisidlər. Bitkilərin yuxarı hissələrini məhv edir və bitki üzərinə çiləndikdə bitki ilə təmasda olduğu sahələri yandırır. Bu qrup herbisidlərin səmərəliliyini artırmaq üçün aparılan çiləmələrdə preparat sahəyə bərabər miqdarda paylanmalıdır. Kontakt təsir edən herbisidlər bitkinin ancaq düşdüyü hissəsinə təsir edir.

Sistem təsirli herbisidlər. Geniş spektrlidir, bitki üzərinə düşdüyü yerdən hüceyrə şirəsi ilə bitkinin bütün orqanlarına yayılır və onu tamamilə məhv edir. Buna görə də alaqların ilə mübarizədə sistem təsirli herbisidlərə daha çox üstünlük verilir. Alaqların qarşı çiləmə zamanı havanın temperaturu 12°C-24°C olmalıdır. 24°C-dən yuxarı temperaturda çiləmə aparmaq bitki üçün təhlükə yaradır. 16°C çiləmə üçün optimal sayılır. Çiləmə səhər-axşam saatlarında aparılmalıdır. Çiləmə vaxtı küləyin sürəti saniyədə 4-5 m, traktorun hərəkət sürəti saatda 7-10 km olmalıdır. Çiləmə küləyin hərəkətinə perpendikulyar istiqamətdə aparılmalıdır ki, işçi məhlulu sahəyə bərabər miqdarda düşsün.